

УДК 911.2:551.438.5(477.44)(043.5)

Рябокоть О.В.

Вінницький педагогічний університет ім. М. Коцюбинського

Регіональні та локальні ансамблі натурально-антропогенних ландшафтів Поділля

Розглянуто особливу категорію антропогенних ландшафтів – натурально-антропогенні. Зхарактеризовано основні ознаки натурально-антропогенних ландшафтів; проаналізовано їх специфіку, розташування та походження. На основі цього виділено регіональні та локальні ансамблі натурально-антропогенних ландшафтів Поділля, серед регіональних: Подільський з локальними ансамблями Придністерський, Товтровий, Власне Подільський; Поліський з локальними ансамблями Малополіський та Подільських поліс; Придніпровський Пороським локальним ансамблем.

Ключові слова: натурально-антропогенний ландшафт, ознаки, ансамбль регіональний, ансамбль локальний.

Рябокоть О.В. Региональные и локальные ансамбли натурально-антропогенных ландшафтов Подолья. Рассмотрены особую категорию антропогенных ландшафтов – натурально-антропогенные. Охарактеризовано основные признаки натурально-антропогенных ландшафтов. Проанализировано их специфику, расположение и происхождения. На основе этого выделены региональные и локальные ансамбли натурально антропогенных ландшафтов Подолья, среди региональных: Подольский с локальными ансамблями Приднестровский, Товтровий, Собственно Подольский; Полесский с локальными ансамблями Малополесский и Подольских полес; Приднепровский с Пороским локальным ансамблем.

Ключевые слова: натурально-антропогенный ландшафт, признаки, ансамбль региональный, ансамбль локальный.

Riabokon` O.V. Regional and local ensembles natural-anthropogenic landscapes of Podolia. In the article local and region group of naturally of antropogenik landscapes of Podillya and in detail described the ways of their reconstruction and found optimal solutions to the rational use of natural of antropogenic landscape complexes. On the basis of it regional and local bands are selected naturally anthropogenic landscapes of Podillya, among regional: Podil'skiy with the local bands of Pridnisterskiy, Tovtroviy, Actually Podil'skiy; Poliski y with local bands Malopoliski y and Podil'skikh polis'; Pridniprovski y Poroskim by a local band.

Keywords: natural-anthropogenic landscapes, types, rational use.

Наявність проблеми. Натурально-антропогенні ландшафти Поділля дуже різноманітні і поділяються на біотичні, гідрологічні та літолого-геоморфологічні типи. Мабуть, ще детальніші дослідження натурально-антропогенних ландшафтів можуть виявити їх більше різноманіття. Більше того, польові ландшафтознавчі дослідження показують, що в кожному природно-господарському регіоні виокремлюються свої, притаманні лише цьому регіону, натурально-антропогенні ландшафтні комплекси. Інколи вони є навіть характерною ознакою того чи іншого природно-господарського регіону (яри і рівчаки, частково зсуви – для Канівських гір; чагарникові і лучні пустирі – для Середнього Придністер'я тощо). Значне різноманіття та широке розповсюдження натурально-антропогенних ландшафтів дають можливість характеризувати їх регіональні та локальні особливості.

Аналіз попередніх досліджень. На початку ХХ ст. є лише кілька праць які стосуються натурально-антропогенних ландшафтів. Серед них виокремлюються дві [2, 6] У першій Ф.М. Мільков навів загальну характеристику натурально-антропогенних ландшафтів та зробив спробу їх класифікувати [6]. У другій Г.І. Денисик розглядає окремі типи натурально-антропогенних ландшафтів, але без їх детальних характеристик [2].

Мета дослідження – розглянути та виділити регіональні і локальні ансамблі натурально-антропогенних ландшафтів на території Поділля.

Результати дослідження. Типи натурально-антропогенних ландшафтів зустрічаються ізольовано, а можуть – і це часто спостерігається – утворювати просторові поєднання різного ієрархічного рівня. Одним із таких поєднань є *регіональні ансамблі натурально-антропогенних ландшафтів*. Слово ансамбль (франц. ensemble – разом, вкупі) тут значно точніше і більш вдале, ніж система або комплекс, що використовують у якості синонімів ландшафту в його загальному розумінні, приєднуючи і структури фізико-географічного районування.

Прикладів регіональних ансамблів натурально-антропогенних ландшафтів можна навести багато. *Середньоруський* – його характерні складові: похідні діброви, заплавні луки, тім'яники, яри, прибалкові пасквально-дигресійні пустирі, осоково-очеретові болота навколо ставків і водосховищ [6].

Подібний за структурою до Середньоруського – *Подільський регіональний ансамбль натурально-антропогенних ландшафтів*. Його формують похідні діброви й луки на схилах, особливо долин річок і балок, заплавні луки перевипасно-пустирні, інколи із зувами прирічкові схили, прибалкові пасквально-дигресійні пустирі, осоково-очеретові болота навколо численних ставків та водосховищ, рекреаційно-дигресійні пустирі тощо.

Ландшафтознавчі дослідження упродовж 2008-2013 років дали змогу зробити висновок, що *подільський регіональний ансамбль натурально-антропогенних ландшафтів* неоднорідний і складається із низки *локальних ансамблів*. Їх типи, кількість та особливості розвитку залежать від специфіки природних умов та ресурсів переважно фізико-географічних (природних) областей, інколи й регіонів та їх господарського освоєння, традицій природокористування. Локальні ансамблі натурально-антропогенних ландшафтних комплексів сформувалися у межах Середнього Придністер'я та Середнього Побужжя, Подільського Пасма і Подільських товтр тощо (рис. 1).

Придніпровський ансамбль натурально-антропогенних ландшафтів займає східні райони Вінницької області (5,5-6,0% території Поділля) і у зв'язку з тим, що він займає лише частину західних схилів Придніпровської височини – більш однорідний, то суттєвих територіальних відмін у його формуванні не спостерігається. Тут переважають натурально-антропогенні ландшафти фітогенної (скотосбії, пустирі та похідні ліси і луки), майже однаковий відсоток гідрогенної (переважає на 2%) та літолого-геоморфологічної груп.

Поліський ансамбль натурально-антропогенних ландшафтів представлений двома локальними ансамблями – малополіським (північні райони Хмельницької області) і ансамблями натурально-антропогенних ландшафтів Подільських полісь. За структурою і особливостями функціонування натурально-антропогенні ландшафти поліського регіонального ансамблю суттєво відрізняються від Подільського і Придніпровського. Тут явно переважають натурально-антропогенні ландшафтні комплекси гідрогенної групи.

Локальні ансамблі. У межах Подільського регіонального ансамблю виокремлено кілька своєрідних локальних ансамблів. *Придністерський локальний ансамбль натурально-антропогенних ландшафтів* найбільш неоднорідний. Тут чітко виокремлюються угруповання ансамблів в структурі яких явно переважає та чи інша група натурально-антропогенних ландшафтних комплексів. Однак у відсотковому відношенні площ, перевага завжди на боці літолого-геоморфологічної

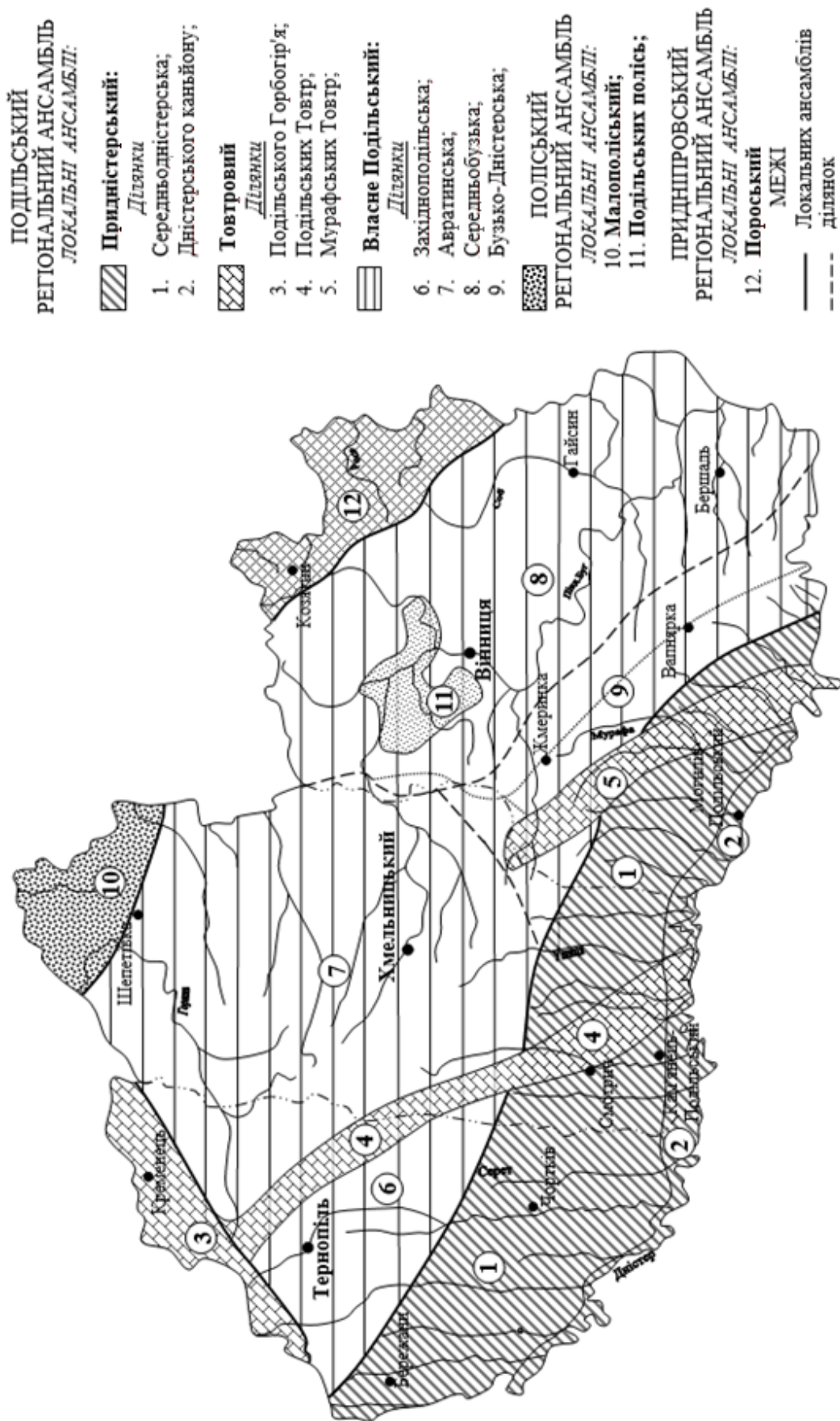
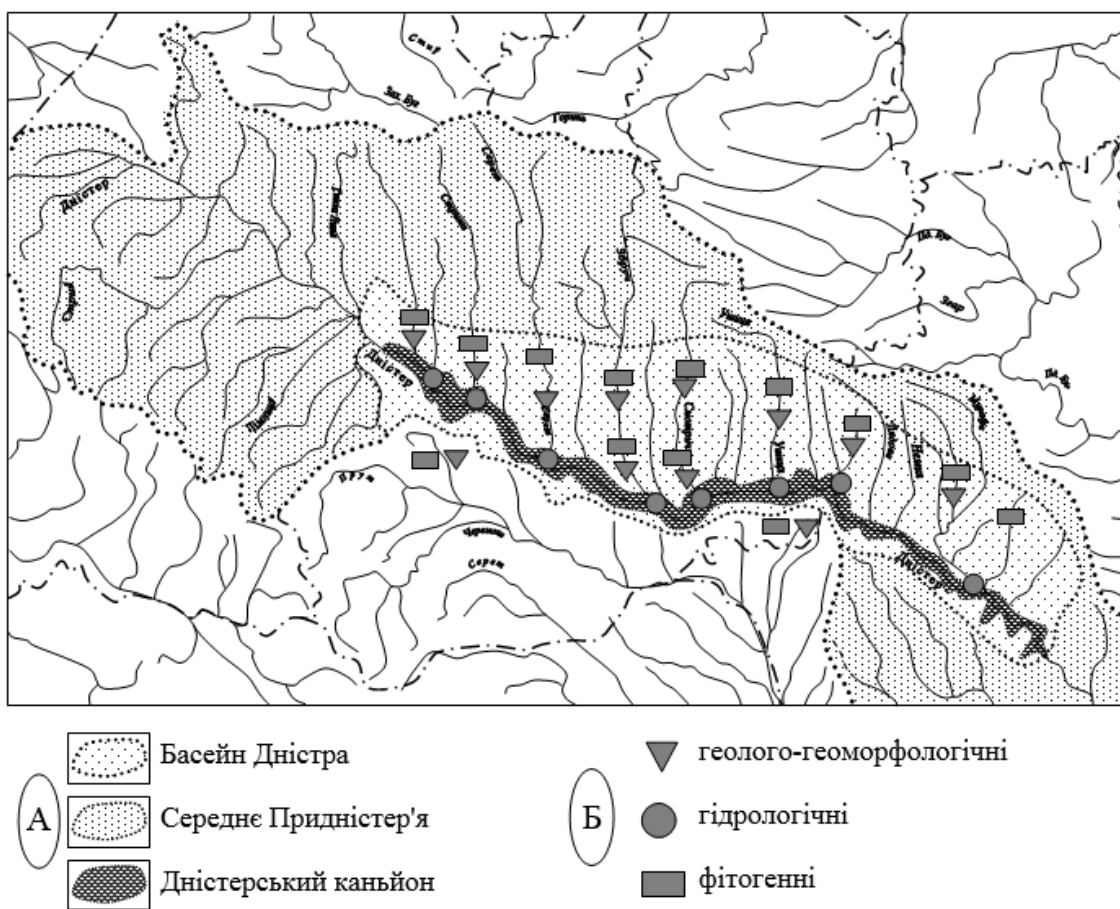

Рис. 1. Регіональні та локальні ансамблі натурально-антропогенних ландшафтів Поділля

(30-34%) та біотичної (56-60%) груп натурально-антропогенних ландшафтних комплексів; гідрологічна група займає не більше 10-12% території ансамблю.

За різноманіттю, активністю функціонування та структурними особливостями Дністерський локальний ансамбль натурально-антропогенних ландшафтних комплексів є найбільш своєрідним. Цей ансамбль неоднорідний. У просторовому розповсюдженні натурально-антропогенних ландшафтних комплексів тут чітко прослідковується їх залежність і особливості функціонування від оригінальної ландшафтної структури Середнього Придністер'я та характеру його господарського освоєння [7].

У подільській частині басейну Дністра виокремлюється власне Середнє Придністер'я та його найбільш оригінальна частина – Дністерський каньйон (рис. 2).

Рис. 2. Природні структурні частини басейну р. Дністер (А) та характерні для них групи натурально-антропогенних ландшафтів (Б)

Вони детально схарактеризовані в численних літературно-картографічних джерелах[2,4]. У Дністерському каньйоні, в концентрованому виді, проявляються всі ландшафтні структури і процеси що характерні для Середнього Придністер'я. Натурально-антропогенні ландшафтні комплекси тут зустрічаються повсюдно, фонові й виражені у класичному стані. Здебільшого вони формують ландшафтну структуру схилового, домінуючого тут, типу місцевостей, особливо різноманітних в його складі складних урочищ – “стінки”.

За площею переважають біотична (фітогенна) й геолого-геоморфологічна

групи натурально-антропогенних ландшафтів, які разом з антропогенними, не лише на початку XXI, але й упродовж кількох століть формують ландшафтну структуру Великого каньйону Дністра [4]. Натуральні ландшафти збереглися тут не більше ніж на 4-5% території. Серед фітогенної групи у межах Дністерського каньйону переважають похідні низькорослі ліси, чагарникові й різнотравно-злакові стінки. В структурі літолого-геоморфологічної групи оголені стінки, яри і рівчаки, кам'янистий бедленд.

Ці ж натурально-антропогенні ландшафтні комплекси характерні й для власне Середнього Придністер'я, але тут вони зосереджені лише в долинах численних річок – лівих приток Дністра. На вододілах повсемісно домінують антропогенні, зокрема сільськогосподарські ландшафти. Якщо у межах Дністерського каньйону відсоткове співвідношення між літолого-геоморфологічною і фітогенною групами складає 62х38, то в решті частині Середнього Придністер'я – 78х22. В структурі фітогенної групи натурально-антропогенних ландшафтів тут, особливо за минулі 20-25 років, суттєво зросла частка привододільних пустирів та кущових стінок. Каньйоноподібність долин річок, наявність крутих “стінок”, майже передгірський характер течій річок, не сприяють формуванню на Середньому Придністер'ї натурально-антропогенних ландшафтів гідрогенної групи.

Товтровий локальний ансамбль натурально-антропогенних ландшафтних комплексів. Об'єднує три ділянки – Подільське горбогір'я (Гологори, Вороняки і Кременецькі гори), Подільські товтри і Мурафські товтри. Ці ділянки просторово виокремлені, але їх об'єднують однакові за походженням та особливостями розвитку натурально-антропогенні ландшафти (рис. 1).

Унікальна природа Товтровою локального ансамблю найбільше потерпає від наявності і функціонування тут натурально-антропогенних ландшафтів. На різних ділянках їх прояв та значення різні.

У межах Подільського горбогір'я переважають похідні ліси і скотозбої з проявами ерозійних процесів і зсувів, Подільських товтр – похідні ліси, кущові стінки, пустирі і скотозбої, значно менше ярів і рівчаків, денудаційних бедлендів; в Мурафських товтрах домінують похідні луки і скотозбої, частіше характерні яри, денудаційні бедленди і кущові або низькорослодеревні “стінки”. Загалом для товтровою локального ансамблю фоновим є похідні ліси і луки, кущові “стінки” та, частково, яри.

Власне подільський локальний ансамбль натурально-антропогенних ландшафтних комплексів. Охоплює решту території Поділля, що розташована між схарактеризованими локальними ансамблями і займає, здебільшого, верхні частини басейнів річок, високі тераси та вододіли. Натурально-антропогенні ландшафтні комплекси всіх груп тут проявляються майже однаково. Значно зростає (до 8-10%) частка ландшафтних комплексів гідрогенної групи, що зумовлено можливістю формування у верхів'ях річок Поділля ставків, їх каскадів та водосховищ в басейні річки Південний Буг.

За проявом та особливостями функціонування у межах власне Подільського локального ансамблю натурально-антропогенних ландшафтних комплексів виокремлюються чотири ділянки: 1) Західноподільська у межах Тернопільського плато – біотична й геолого-геоморфологічна групи; 2) Авратинська – гідрологічна й біотична групи; 3) Середньобузька – біотична і гідрологічна групи; 4) Бузько-Дністерська – біотична й гідрологічна групи. Загалом, для території ансамблю фоновими є похідні лісові й лучні, болотні та ерозійні натурально-антропогенні

ландшафтні комплекси.

Висновок. Наявність у межах регіональних ансамблів натурально-антропогенних ландшафтів їх локальних різновидів та окремих ділянок, показує, що це складні структури і від наявності в них тих чи інших типів натурально-антропогенних ландшафтних комплексів залежить складність розробки оптимізаційних заходів з раціонального природокористування.

Література

1. Гульдман В.К. Подольская губерния: опыт географическо статистического описания / В.К. Гульдман. – Каменец-Подольский, 1889. – 414 с.
2. Дениsik Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України / Г.І. Дениsik. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.
3. Дениsik Г.И. Урочища “стенки” лесостепи Европейской части СССР / Г.И. Дениsik // География и природные ресурсы. – Иркутск, 1987. – №2. – С. 40-45.
4. Дениsik Г.І. Природнича географія Поділля / Г.І. Дениsik. – Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 1998. – 184 с.
5. Дениsik Г.І. Антропогенні ландшафти річища та заплави Південного Бугу / Г.І. Дениsik, О.Д. Лаврик. - Вінниця: ПП “ТД ”Едельвейс і К”, 2012. – 210 с.
6. Мильков Ф.Н. Естественно-антропогенные ландшафты как особая категория природных комплексов / Ф.Н. Мильков // Антропогенные ландшафты: структура, методы и прикладные аспекты изучения. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1988. – С. 4-13.
7. Середнє Придністров’я [За ред. Г.І. Денисика]. – Вінниця: ПП Видавництво “Теза”, 2007. – 431 с.

Подано до редакції 23.05.2014

Рецензент – кандидат географічних наук Ю.В. Яценюк